

MORZĖS ABĖCĖLĖ

(Apie R. Granausko apysaką „Raudonas ant balto“)

Kiekvieno mūsų gyvenime yra du tarpeliai, kuriuose žmogus jautiesi itin svarbus pats sau. Taip būna žalioje jaunystėje ir baltoje senatvėje. Pereinant į suaugusiųjų „stoną“, pasidaro ypač aktualios savojo unikalumo pajautos, savivoka, įsitvirtinimo momentas, sveikas egoizmas – aš, man, mano, – juk ruošiamasi užkariauti pasaulį. Kitaip svarbus sau pasidarai senatvėje, kai imi gyventi prisiminimais, o juos taip norisi pradėti vėl nuo savojo „aš“ pradžios.

Rašytojas Granauskas, vos tik pabalus galvai, jau ir ėmėsi memuaristo intonacijų, su apysakų knyga *Raudonas ant balto* aiškiai įsirašydamas į vyresniųjų sąrašus. Pradėdamas kūrybos kelią jis išsiskyrė iš savo kartos prozininkų tuo, kad „žalioje jaunystėje“ išvengė išpažintinio kūrybos tarpsnio, neeksploatavo savojo „aš“, visada likdamas objektyvioje kitų gyvenimų erdvėje. Dabar bene pirmą kartą rašytojas pasakoja apie save. O tiksliau pasakius – per savąją patirtį ir apie kitus, apie laiką, kuriame taip maža vietos būta individualiai dvasiai skleisti. Autorius – karo ir pokario vaikas. Į Morzės abėcėlę primenančius taškelius ir brūkšnelius sutrūkinėjusi atmintis iškelia įspūdingiausių įvykių viršūnes, palikdama nuošaly baltus kasdienybės plotus (kalbu apie pirmąją apysaką „Raudonas ant balto“). Pabėgėlių bombardavimas, gyvenimas po svetima pastoge, apsnigtame sode plevėsuojantys kruvini sužeistų kareivių tvarsčiai, kareiviškas batas su nupjauta koja, šeimos badmiriavimas, skurdas, į miltų maišą išmainytas arklys, patėvio, buvusio policininko, liguista baimė dėl savo praeities; pirmuosius nelinksnius mokyklinius įspūdžius kompensuojantis itin sėkmingas mokymasis, stebuklingą knygų pasaulį atvėrusi biblioteka – tokios ankstyvosios vaikystės patirtys iškyla pasakotojo atmintyje. O pats veikėjas – silpnas, ilgai sirgęs, „mažas ir susitraukęs kaip įdžiovintas krupis“.

Tas džiovintas krupis stebi, kaip galuojasi motina nežinodama, kur pasidėti nuo badu dvasinamų kolchozo kiaulių žviegimo, nuo sąmoningai žudomo (jau ne pirmo!) kiauliašerės vaiko klyksmo.

Apysakos fragmentus cementuoja ne tik pastabi vaiko akis, kurios galimybes autorius gražiai išnaudoja (nėra nei jausmų, nei vertinimo, vaikas tik konstatuoja, ką mato), bet ir jo pamėgta spalvų poetika. Kraujo motyvas įrėmina apysaką, tarsi užrakina ją, viduje susiedamas visa – karą, pokarį, žmogų, gyvulį, gyvąją ir negyvąją gamtą. Visas tas grėsmingai ir absurdiškai niokojamas, be kaltės kenčiantis ir žūstantis baltas pasaulis – tai tiesiog Lietuva.

Antroji apysaka „Švento Lozoriusus diena“ (gali būti dienoraštis) – taip pat fragmentiška. Autorius „sužaidžia“ rašymo procesą: tekstas skirstomas į jo parašymo laiką – į aštuonias dienas (nuo šių metų sausio 29 iki vasario 5). Tolimesnės ir artimesnės praeities tarpsniai grįžta į pasakotojo atmintį, ir jis juos „laisvai“ fiksuoja. Apie kalbančiojo laisvę rašau kabutėse, nes žinau, kokios yra Granausko „žaidimo taisyklės“, žinau, kad jis apsimeta, jog pasakojimo tėkmė spontaniška. Antra vertus, jau seniai pats yra prisipažinęs, kad niekada nė nebandė slėpti savo kūriniių sąlygiškumo ir savo taisyklių, nes nesą nieko bloga, jei jos atvirai eksponuojamos. Daug blogiau, kai kuriama „kaip gyvenime“. Tiesa, „Švento Lozoriusus diena“, kaip nė vienas kitas Granausko kūrinys, „prižiūta“ prie tikrovės. Apysaka skirta mosėdiškiams. Tai lyg koks paminklas pokario Mosėdžiui. Jaučiu, jog rašytojas truputį net patenkintas, sulaukęs mosėdiškių priekaištų, jog ne taip aprašė jiems gerai žinomus dalykus, gerokai apsimelavo (tai muzikanto vardas esąs iškreiptas, tai ne jo sūnus žuvęs...). Šiuo atveju nepadėjo nė atviri prisipažinimai, kuriuos užtinkame tekste, kad rašo ne taip, kaip buvo, o taip, kaip jo kūriniiui reikia. Kartais autorius net koketuoja. Pavyzdžiui, įtikinamai papasakojęs apie savo dviejų savaitių gyvenimą pas Onelę, kitą dieną prisipažįsta, kad ten jo nebūta, jis tik labai norėjęs nors keletą dienų šiltai pagyventi...

Šioje apysakoje autorius atviriau žvelgia iš šių dienų perspektyvos į savo sužvarbusią vaikystę, matydamas *kažkodėl vis žiemą ir žiemą, apsnigtuos laukuos priešais miestelį, sušalusį, susitraukusį pokario vaiką, tokį nelaimingą, juosvai pilką liūdesio gumulėlį, pasimetusį didžiulėj baltoj plokštumoj...* Aiškiau girdimos graudulio, nostalgijos gaidos.

„Lozorius...“, kaip ir pirmoji apysaka, žaidybiškai įrėmintas. Pirmą dieną pasakotojas stojasi ant ramentų, aštuntąją – juos meta šalin ir pradeda vaikščioti savo kojom. Bet šis fizinis judesys – tik nuoroda į dvasinių išgyvenimų trajektoriją, psichologinių būsenų kaitą. Atskaitos taškas – liga, kuri neleidžia vaikščioti, bet sudaro geras sąlygas susikaupti ir atsigręžti atgal – į praeitį. Toje praeityje pasakotojui neduoda ramybės kažkokie žmogaus kaulai. Užminta lyg kokia mįslė. Bet ją įminti – ne vienintelė pasakojimo užduotis. Pakeliui yra dar kelios labai įspūdingos istorijos, kurių autorius niekaip negali nepapasakoti. Visos jos susijusios su Mosėdžio gamta, geografija, žmonėmis, dabartimi ir praeitimi: pagoniškų dubenėtųjų akmenų „medžioklė“ drauge su daktaru Intu, netikėtai šiltas ir jautrus pasakojimas apie ypatingą, uždarą Mosėdžio moterų kastą – davatkėles. Niekur neteko skaityti tokio netradiciško, tarsi antraip apversto jų vertinimo.

Su meile kiekvienai savo gimtosios žemės pėdai rašytojas piešia Mosėdžio ir jo apylinkių žemėlapi. O ką jau kalbėti apie Mosėdį, kurio ne tik gatvės nubraižytos, bet ir aptartas kiekvienas namas bei jo gyventojai.

Ir be šios autobiografinėi artimos apysakos žinojome, jog jaunystėje Granausko būta muzikanto. Tačiau tik dabar gauname patirti, kokias muzikos akademijas jis yra baigęs Mosėdyje pas Valantieju. Pasirodžius šiam muzikantui ima suktis svarbiausia apysakos ašis. Valantiejus ir jo muzikantai – viename vertybių poliuje, sribai – kitame. Stribokynės pusėje – jėga, smurtas, ginkluotojo teisė ir žiaurumas, žiaurumas. Kitoje – nepakaltinama dvasingumo, grožio, vidinės laisvės apraiška – muzika. Tik, varge, ką ji gali šitoje absurdo situacijoje! Net ne kiekvieną mirusįjį palydėti... Nepakeliamai skaudi ta vaikų, senių, moterų bejėgystė negalint palaidoti aikštėje suguldytų, išniekintų artimųjų kūnų. Vis dėlto kažkas tyliai priešinasi. Pasikartoja Antigonės žygdarbis – po nakties dingsta stropiai saugota žiaurių grumtynių auka – kūnas su puse galvos. Tada ir prisimename apysakos pradžioje užduotą mįslę: *Atminties žvilgsnis atsigręžia atgal, į vidų, ir atsiremia tame viduje į kaukolės kaulus*. Po daugelio metų, jau po Valantiejaus mirties, jo kieme atkasami keisti žmogaus kaulai, kuriems trūko pusės galvos. Taip baigiasi pasakojimas apie paprastą kaimo žmogų, tikrą muzikantą profesionalą, kuris mirdamas prašė atkasti sūnaus kaulus ir palaidoti drauge su juo.

Autorius, apysakos subjektas, atskleidęs paslaptį pagaliau nurimsta. Dvasios ramybė tolygi sveikatai – ramentų nebereikia. Švento Lozoriuso diena pasibaigė.

Granauskas pasakoja taip paprastai ir nuoširdžiai, tiek daug tikrumo užkoduota kiekvienoje detalėje, veikėjų charakteriuose, šurpiose pokario istorijose, kad niekaip nesiseka atsiriboti nuo memuaristo įtaigos ir intonacijų. Vis turi priminti sau – čia žaidimas, čia rašytojo kūrybinės vaizduotės padiktuota meninė sandara. Ir tas tikrumas yra ne biografinė, o gerokai didesnė – meninė tiesa. Pats rašytojas visaip stengiasi padėti savo skaitytojams pajusti skirtumą tarp pavienio fakto ir ištiso laikotarpio tiesos. Matyt, niekadoms nebuvęs kurdamas taip arti savo asmeninės patirties, fakto konkretybės, rašytojas kartais net persistengia aiškindamas savo rašymo principus. Štai jis prisipažįsta, jog miestelio vardas ir kiti vietovardžiai tikri.

Tačiau žmonių pavardes privalau pakeisti, nors jie ir mirę, pakeisti dėl to, kad tai nebus tie patys žmonės, kurie tada gyveno, o tiktai panašūs į juos. Tai, kas tame miestelyje nutiko dviem ar trimis, turiu surašyti vienam, nes kitaip per daug mano rašyme atsiras pavardžių ir įvykių, niekaip nesusijusių vienas su kitu.

Krinta į akis rašytojui, matyt, labai svarbūs žodžiai, iškelti į knygos viršelį: *Kaip yra kūno randai, gal taip yra ir vaizduotės randai? Tarpais maudžia, tarpais nurimsta, ir niekuomet negali žinoti, kada vėl pradės mausti*. Rašytojas kalba ne apie širdyje praeities paliktus randus, o apie kūrybinį nerimą, maudimą,

rūpestį. Praeities atminimai ilgus metus „kūreno“ rašytojo vaizduotę, joje kažkas „virė“, nedavė ramybės, kol persilydė ir įgijo naujas, jau ne tikrovės, o meno formas. Atėjo laikas tų kūrybinio nerimo randų atsikratyti – *imti juos ir užrašyti*.

Pokario liudijimų turime daug, tačiau, matyt, niekada jų nebus per daug, ypač tokių unikalių (*...su tais savo prisiminimais esi vienintelis, – be tavęs, vietoj tavęs, taip kaip tu niekas nieko negali prisiminti*).

Romualdas Granauskas – žemaičių žemaitis
(Pranešimas, skaitytas mokytojų konferencijoje Ylakiuose)

Lietuvių literatūros istorijoje žemaičių ir jų kūrybos indėlis didžiulis ir svarus. Prisiminkime bent pačius įžymiausius, kilusius iš žemaičių tarmės vidurio, kurių draugijos vertas šiuolaikinis žemaičių žemaitis Romualdas Granauskas: Valančius, Daukantas, Žemaitė, Šatrijos Ragana, Mačernis... Visų jų kūryboje – žemaičių žemė, jos istorija, gamta, nepakartojamas žmogaus charakteris. Dėl to jie nepasidarė mažiau svarbūs ir reikšmingi visai Lietuvai. Toks yra ir Granauskas – mūsų ir visų.

Kiekvieno žemaičio garbės reikalas – gerai pažinti savo gentainio kūrybą. Jis yra gimęs Mažeikiuose, augęs ir ilgai gyvenęs Mosėdyje ir visą gyvenimą savo dvasia išlikęs labai artimas šiai žemei; kalba gryna žemaičių tarme, darydamas šiokių tokių nuolaidų tik pašnekovo nežemaičio akivaizdoje. Jo literatūriniai tekstai yra savotiški vertimai iš žemaičių į bendrinę kalbą, nes mąsto jis žemaitiškai. Gal jaunystėje būta ryškesnių pastangų „gryninti“ savo kūrinių meninę kalbą, daryti ją artimesnę bendrinei, tačiau juo toliau, juo žemaičių tarmės koloritas ryškesnis, ne tik kad neslepiamas, bet vis atviriau demonstruojamas, pasiliekant tik bendrinės kalbos tarimą ir rašybą. Išlaikyti žemaičių šnekos intonacijas, spalvingesnius žodžius, sakinio sandarą rašytojui sekasi labai natūraliai dar ir dėl to, kad jo tekstai paprastai rašomi menamąja kalba – girdime autentišką veikėjų, dažniausiai senų kaimo žmonių balsą. Tas balsas gryniausias turbūt laiškų forma parašytuose apsakymuose „Gyvulėlių dainavimas“ ir „Vargonai su tekinėliais“, kurie, tiesą sakant, nėra jokie apsakymai, o laisvi nuo žanrinių įsipareigojimų fragmentai iš autoriaus nerealizuoto sumanymo parašyti romaną apie pokarį.

Man teko matyti tuos tekstus dar nespausdintus ir, rašytojui prašant, paskaityti juos garsiai. Jis norėjo išgirsti, kaip jie skamba, kiek juose tikro žemaitiškumo. Tik pradėjusi skaityti pajutau, kad labai lengvai galiu tą tekstą ištartį žemaitiškai. Rašytojui tai buvo aukščiausias įvertinimas, jis nebeleido man sustoti ir nesigėdydamas braukė ašaras savo dideliu kumščiu. Niekada anksčiau nebuvau patyrusi tokio teksto skaitymo malonumo. Štai gabalėlis iš „Gyvulėlių dainavimo“:

Ateinantį trečiadienį bus lygiai trys savaitės, kaip guliu rajono ligoninėj, bet tas nieko nepadėjo. Nepajutau gerumo nei nuo grybelių, nei nuo adatų. Ir tiesiai į gyslas ampules leido – ir vis tiek. Arba tie daktarai nieko neišmano, arba jau suvisam grabo dangtis ant manęs bengia užslinkti. O gal anie ir išmano, tiktai man nesako. Dėkui aniems ir už tai, kad nenori paskutinėmis dienomis man širdies sopulių beužduoti, jau ir taip tų sopulių užtenka.

Ir antras pavyzdys iš „Vargonų su tekinėliais“:

Žadėjau eiti į bažnyčią, išėjau į kiemą vandens parsinešti, o už tvoros bestovinti senoji Baltiejiėnė. Rytas buvo tykus tykiausias, visame miestelyje gaidžiai giedojo. Baltiejiėnė pašaukė mane:

– Ar į bažnyčėlę taisais?

– Taisaus, – sakau, – kaip netaisysiuos, juk Atvelykis.

– Ir aš taisaus, bet musintais nebeisiu.

– Ar susirgai, – klausiu, – ar kas?

– Ne, – sako, – bet šiandien miestely bus cūdai.

– Kokie tie cūdai?.. – nesupratau, o Baltiejiene prisisaukė mane su pirštu, taip susikišusios ir šnibždėjos per tvorą – buvo toks ryto tykumas, kad nė puse balso negalėjai kieme rokuoties, – lig pat sribokyno ir dar toliau girdėjos.

Taip ir matome pagyvenusias žemaites, paprastas kaimo moteris, girdime jų autentišką kalbą, išlaikiusią senąją savo tarmės leksiką, senąsias morfologines formas, bet fiksuojančią jau ir naujų laikų ženklus (sribokynas). Tik absoliučią kalbinę klausą turintis rašytojas (o jis dar turi ir absoliučią muzikinę) gali išlaikyti per visą gyvenimą tokią savo genties balso atmintį.

Akivaizdu, kad Granauskas yra labai aukšta lietuvių prozos viršūnė, o žemaitiškumas tik paviršutiniškam žvilgsniui gali atrodyti esąs vien regioninis požymis. Iš tikrųjų – per jį ir jame susitelkia rašytojo kūrybos esmė, atsiveria giluminiai klodai (istoriniai ir priešistoriniai), kuriuose įžvelgiame išsiraizgiusias savo protėvių šaknis, dar taip neseniai buvusias gyvas, atpažįstamais bruožais maitinusias tas kartas, kurias dar spėjome pamatyti, bet kurios šiandien jau visiškai baigia išmirti. Tie išnykstantieji, tie paskutiniai rašytojai ir buvo įdomiausi – lyg kokie dinozaurai, išnykę pasikeitus klimatui.

Prieš šimtą metų Povilo Višinskio pastebėtieji žemaičio bruožai turėtų būti kaip tik tokie, kokius rado gimdami Granausko veikėjai. Cituoju Povilą Višinskį:

Skiriamieji žemaičių charakterio bruožai yra šie: nepasitikėjimas, uždarumas, savosios vertės suvokimas, kuklumas, drovumas, sąžiningumas. [...] Nuo XIII a. pradžios ligi XV pabaigos žemaičiai nuolat kovojo su Livonijos ir teutonų riteriais, su lenkais ir rusais, dažnai ėjo iš rankų į rankas, kartos, viena po kitos augdamos karo baisumuose, vis labiau ir labiau darėsi uždaresnės, vis mažiau ir mažiau pradėjo pasitikėti savo svetimtaučiais kaimynais, ir šitaip ilgainiui tautos charakteris pasidarė uždaras, nepasitikintis.

Kantas yra pabrėžęs žemaičio ištikimybę, Daukantas – kantrybę, teisingumą, santūrumą, gebėjimą tenkintis ir džiaugtis mažu, baigti pradėtą darbą. Svetimtaučiai yra pastebėję žemaičių, kaip ir visų lietuvių, nuolankumą vyresnybei, vaišingumą ir didelę šeimos meilę. Turbūt sutiksite, kad daug tų bruožų randame Granausko žemaičiuose. Jo žmogaus rūpesčiai – šeima, gyvuliai, žemė. Norbertas Vėlius savo knygoje *Senovės baltų pasaulėžiūra*, remdamasis archeologų tyrinėjimais, teigia, jog viduriniajame baltų areale (žemaičiuose) vyravo žemdirbiai ir gyvulių augintojai. Rytiniame – kariai. Svarus pavyzdys – *Dainavos šalies senų žmonių padavimai*. Žemaičiams būdinga patriarchalinė šeima (kalbama apie II–III po Kr.) Kelia nuostabą, kaip stipriai rašytojas yra pajautęs iš amžių glūdumos prasismelkiančią genties dvasią, paskutiniąsias senosios pasaulėjautos skeveldras.

Tiesa, Granauskas niekada specialiai nekūrė žemaičio charakterio, juo labiau nesistengė iliustruoti kokių nors pripažintų jo etninių savybių. Paklaustas ko gero net nežinotų, kokie išskirtiniai bruožai būdingi žemaičiui. Autorius tiesiog rodo, kaip tas jo gimtosios žemės žmogus, gimęs XX amžiaus pradžioje, gyvena amžiaus antroje pusėje ir ką mąsto akistatoje su pasikeitusia realybe, su griaunamu savo ir svarbiausia – dvasiškai traumuojamų vaikų gyvenimu; nei rašytojas, nei jo veikėjai nedeklaruoja, kokias vertybes išpažįsta, ką teigia, ką neigia; jie tiesiog gyvena, desperatiškai įsikibę į viską, kas prigimta. Granausko realybė nėra individualizuota, kaip ir jo vaizduojami žmonės. Greičiau tipologiškai modeliuojama. Konkretu, atpažįstama, tačiau sutelkta, nukreipta ne į išorinius skirtumus, o į gelminius bendrumus, į dvasinį veiksma, kuris kartojamas virsta ritualu. Galėtume net teigti, kad jo kūryboje yra vienas senas vyras ir viena sena moteris, dažniausiai jo vadinama senoji. Ar ne vienodos „Duonos valgytojų“, „Alksnyčių“, „Šulinio tamsos“, novelių apysakos „Bružas“ senųjų poros? O ir tuose kūriniuose, kuriuose iš vyro ir žmonos likęs kuris vienas (antrasis miręs, žuvęs ar serga) – novelėse „Veršio akis“, „Gluosnių kvepėjimas“, „Vakaras, paskui rytas“, apysakoje „Gyvenimas po klevu“ – užsimenama buvus

tokius pat šeimos santykius, kaip ir aukščiau išvardytuose. Savaiminis žemaitiškumas be racionalių autorius pastangų koncentruojasi kaip tik senuosiuose, nes jie išsaugo tęstinumą, tai, kas paveldėta, prigimta (kalbą, papročius, senas dainas, tėviškę, kelias kartas užauginusius namus, šeimą, meilę vaikams, žemei, gyvulėliams, pagarbą mirusiesiems). Jaunųjų tipažas gal kiek įvairesnis: pardavėjos, melžėjos, Kairienės marti ir anūkienė, jos anūkas Darius, Rimkų žentas, Bružo sūnus Juzis su draugais ir smarkiai dažytomis girtomis draugėmis, kurios Juozapą vadina Džiuziu. Tačiau jie visi tokie vienadieniai, bespalviai ir bestuburiai, kad nebeturi ne tik kokio nors žemaitiškumo, bet kažin ir j lietuvius ar bepanašūs. Jų tėvynė – Tarybų Sąjunga. (*Moi adres – Sovietskij Sojuz, / Krepys, geolog, deržys, geolog.*) Jų vaikai ir anūakai šiandien jau pasaulio piliečiai. Jie vienas nuo kito skiriasi tik lytimi, konkretaus veiksmo aplinkybėmis ir susvetimėjimo, ištuštėjimo, sumaterialėjimo, girtuokliavimo, bedvasiškumo laipsniu. Labai svarbi rašytojui ta takoskyra, vos ne praraja tarp senųjų ir jaunųjų kartos.

Kūrybos žemaitiškumą, žinoma, lemia ir Žemaitijos kraštovaizdis, kokį jį mato Granauskas. Geografiniai objektai plačiau regimi ir vardijami tik memuarinėse apysakose „Raudonas ant balto“ ir „Švento Lozoriuso diena“. Su meile kiekvienai savo gimtosios žemės pėdai rašytojas piešia Mosėdžio apylinkių žemėlapi – kelius, vieškelius, kalvas ir slėnius, išvaikščiotus drauge su daktaru Intu ieškant pagoniškų dubenėtųjų akmenų, upes ir upelius su jų pavadinimais, skirtingais charakteriais ir nepakartojama vandens spalva. Taip ir jauti, kad gimtųjų vietų pavadinimai autoriui skamba lyg gražiausia muzika. Aiškūnas – švenčiausia Lietuvos upė, jo vanduo skaidrus kaip kūdikio ašara. O kokios jo sietuvos, kuriose tiek maudytasi, – Mosteikinė, Juodeikinė, Anužinė! Montekalės apluoka, Gaubių kalnas, Lėkštučių kalva, Erlos slėnis, Nevočiai, Krakės, Tėveliai, Šaučikių, Šauklių, Šatraminių, Daukšių kaimai – juk tai ištisa poema!

Visoje kitoje Granausko kūryboje nėra to, kas paprastai būdinga autoriniam piešiniui, – panoraminių vaizdų, plačių horizontų, nėra peizažo su išvardytais objektais. Yra tik tai, ką mato, ką jaučia, kuo gyvena šią akimirką veikėjai. Jų sodybos prieš melioraciją buvo ant kalno, gražiame slėnyje ar pamiškėje. Dabar gražiausiose vietose fermos, o žmonės – tuščiuose laukuose. Jaunieji gamtos nepastebi, nebent reikalingas pavėsis išgėrimui ar kapinės nuošaliam pasivaikščiavimui. O senieji gyvena drauge su gamta, tiesiog yra gamtos pasaulyje. Todėl rašytojui reikia tik tų gamtos objektų, su kuriais veikėjai bendrauja arba regi pro langą, atsistoję ant slenksčio akmenų, apžvelgdami kiemą, eidami per pievą, takeliu per žydinčių bulvių lauką, per miškelį, išsirengę į tolimesnę kelionę – stoję į viešąjį kelią, žvelgiantys į pakelės medį, krūmą, dirvą, akmenį. Beveik kiekviename kūrinyje yra sena sodyba – vadinamasis gyvenimas su mediniu žemaičio namu ir slenksčio akmeniu, nuo kurio pirmiausia metamas žvilgsnis į saulę, šviesą ir šešėlius, išsidėsčiusius jo kieme. Saulė Granauskui labai svarbi, jos nėra tik tuose kūriniuose, kurių veiksmas vyksta naktį. Tai kosminės didybės, paslapties, bet ir stabilumo, gamtos gyvybės ženklas, senųjų laikrodis, diktuojantis jiems jų gyvenimo ritmą. Rašytojas ypač mėgsta tekančią ir besileidžiančią saulę, raudoną, kartais net kruviną dangų:

Tas ilgas vakaro liepsnojimas, pusė dangaus – į plotį ir aukštyn – taip skaudžiai raudona, o saulė dar tik ruošiasi kristi už kalno, kai užkris – koks bus raudonumas! (p. 145.)

Dangus jo senųjų visada matomas kaip ir debesys, ir vėjas. Labai įspūdinga Granausko tamsa, absoliutus šviesos nebuvimas. Novelėse „Gluosnių kvepėjimas“, „Veršio akis“ ji tampa nevilties, mirties, kapo tamsos paralele.

Rašytojo žmogus visada apžiūri savo kiemą, kuris būtina aptvertas; visada atkreipiamas dėmesys į uždarytus arba atidarytus vartus, jų stulpus. Kiemo centre, garbingiausioje vietoje – šulinys su medine svirtimi, pakrašty – šuns būda, ratu – kiti pastatai – daržinė, tvartas. Pasaulis apskritas. Sklinda nuo žmogaus koncentriškai – plėtojant raitilais. Novelės „Alksnynai“ senosios mintys: *Ji norėjo keltis, bet prisiminė, kad tamsoje – aplink trobą, patvoriais, po alksnynus – klaidžioja nepiktas ilgas šventadienis, dėl*

to dar pagulės apsimetusi, jog nepabudo. Du nuo centro – namo su žmogumi – tolstantys ratai – kiemo, alksnynų. Senasis nubrėžia dar tolimesnį – trečiąjį apskritimą: Išėjo už alksnynų į vieškelį, atsidūrė jau kitame, didesniame rate, kurio pakraščiais stovėjo ne krūmai, o tolimos miškų sienos...

Tik vienoje novelėje („Vakaras, paskui rytas“) paminėtas iš medžio drožtas kryžius, žemaičiuose retesniu negu kitur koplytstulpio pavadinimu. Kituose kūriniuose ta neatskiriama žemaičio sodybos detalė praleidžiama. Rašytojas prisipažino, kad daugelyje jo kūrinių, kuriuose aprašinėjama žemaičio sodyba, buvo minimas kryžius, bet daugumas jų yra dingę leidyklose, redakcijose.

Po saulės ir dangaus turbūt svarbiausia Granausko žmogui yra medis ir paukštis. Dideli, seni medžiai – be jų neįsivaizduojama žemaičio sodyba. Kai kertami seni medžiai, tai tolygu griūvančiam gyvenimui, yrančiai pasaulio tvarkai, stabilumui ir pusiausvyrai. Kartais rašytojas kalba tik apie didelį medį, gyvybės ciklo simbolį, kartais tas medis su apleistu gandrulizdžiu, primenančiu buvusį gyvenimą, tačiau dažnai įvardija ir konkrečius šiam kraštui ypač būdingus medžius: obelį, vyšnią, klevą (ypač dažną sodybos medį), liepą, šermukšnį, gluosnius, alksnynus, saugančius vis retesnes, apleistas, mirštančias sodybas. Autoriaus nuolat vedama medžio ir žmogaus paralelė primena mums labai senas gyvybines šios žemės žmogaus pasaulėjautos ištakas:

– *Seni, seni, – staiga klausia medis, – argi tau nieko negaila? Senis pakelia galvą į viršų, jam rodosi, kad klausyti galėjo šakos, juodos ir netvarkingai susipynusios po dangų.*

– *O tau? – sako jis.*

Medis lėtai nūsuka į šoną, lyg neišgirdęs.

– *Matai, – nepatenkintas tęsia senis, – tu gali pirmiau už mane griūti. Melioracijos, drenažai, subinažai... O kokios dabar audros? Iš kur žinai, kad nebebus tokios kaip rudenį?*

– *O tu? – savo ruožtu klausia medis.*

Čia dvejinasi archetipiniai dalykai ir istorinės dramos atšvaitai.

Panašus, tik dar artimesnis žmogaus santykis su arkliu. Vėl norisi prisiminti Višinskį, ką jis yra užrašęs:

Iš naminių gyvulių ypač vertas paminėti arklys, žemaičio pasididžiavimas ir turtas, neišskiriamas jo draugas ir bičiulis. Žemaičių veisti arkliai, nors ir smulkūs, pasižymi greita bėga, ištverme, pašaro ir gėralo neišrankumu. L. Ivinskis, žymus šešto dešimtmečio žemaičių rašytojas, teigia, kad žemaitukas padėjo žemaičiams išsilaikyti ir nepasiduoti galingesniai priešui – riteriams; savo arkliuku, lengvai apsiginklavęs, žemaitis lengvai galėjo pavyti variniais ginklais apsikabinėjusį priešą ir lengvai išsisukti nuo jo persekiojimų. Dabar kiekvienais metais Raseiniuose ir Varniuose rengiamos žemaičių veislės arklių parodos.

Istorikas Z. Ivinskis straipsnyje „Senosios lietuvių kultūros problemos“ (Naujoji Romuva, 1937, Nr. 4–5) rašo: *Žemaičiuose tų intensyvių karų (su kryžiuočiais) metu šalia žemdirbystės buvo išgalėjęs arklių auginimas ir gyvulininkystė. Piliakalniuose archeologai randa masinius žirgų kapus. Iš Livonijos kronikos sužinome, kad vieno mūšio metu kalavijuočiai iš žemaičių pagrobė 2500 žirgų. Taigi žemaitis ir arklys – neatskiriami. Tai istorinės šaknys, nors esama ir dar senesnių, siekiančių pagonybės laikus, bendrų daugeliui tautų, liudijančių žemės žmogaus ir gamtos vienybę. Marija Gimbutienė savo knygoje Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene rašo: *Pažvelgę gilion praeitin pamatytime, kokia didžiulė reikšmė teikta arkliui proistorinėje Europoje.* Arklys buvo vaisingumo, meilės ir laimės simbolis. Pavasarį, gamtos virsmo laiku, lietuviai maudė ir puošė savo arklius. Tas paprotys perėjo ir į krikščioniškąją šv. Jurgio dieną – balandžio 23–ią.*

Turbūt neįmanoma neprisiminti tos kulminacinės scenos, kuri memuarinėse Granausko apysakose tampa lyg kokių išėjusių taškų vertinant pokarį. Ši scena pasiūlo autoriui ir knygos pavadinimą. Apysakos „Raudonas ant balto“ subjektas vaikas mato, kaip kolūkio pirmininko įsakymu kaimynas dalgiu pjauna arkli – nuostabų žemaituką Dūlj, kuris turi būti sušertas badu dvesiančioms kiaulėms. Perpjautu kaklu Dūlis vejasi savo skerdiką, kol suklumpa ant slenksčio akmenis ir savo krauju nudažo ką tik iškritusį sniegą. Antroje apysakoje papasakota šiurpi istorija apie juodąjį Galdiko erzilą. Joje tarsi susikoncentruoja visas tremiamųjų lemties tragizmas. Išvežamas ūkininkas kirviu į galvą užmuša savo numylėtinį.

Granausko senųjų vyrų gyvenimas neatskiriamas nuo arklio. Tai jų kraujyje. Kaip giliai kūrėjo sąmonėje tūno šis archetipinis žemdirbio ir arklio ryšio pajautimas, liudija tai, jog dažname Granausko kūrinyje šalia valstiečio vis dar yra arklys. Novelėse ir apysakose rasime visą sovietmečio arklio likimo istoriją, vykstančią lygiagrečiai su jo šeimnininko nykstančiu gyvenimu. „Apsakyme su arkliais“ Kaubrys stovi kolūkio tvarte prie savo Bėrosios svarstydamas, ar pasakyti jai, kad šis vakaras paskutinis, rytoj ją išveža į lapyną. Bružas apysakoje „Bružas“ beviltiškai stengiasi pratęsti arklių gyvenimą, girdo apsklintoją Kyslą Maslą, tačiau šis panaudoja tam reikalui jaučio spermą. Ypač subtilioje novelėje „Dūmai“, rodos, nesudėtingame, lėtame kaip žemaičio valstiečio važinėjimas arkliu rogėmis pažliugusiu pavasario keliu vidiniame monologe, mąstant jam kasdienybės temomis, be aštrių kampų, pustoniais išsakomos tokios tragiškos egzistencinės tiesos, kad šiurpus įspūdis ilgam lieka atmintyje. Suvokiame pačias pradines, totalines mūsų žmogaus dvasinio nualinimo priežastis. Ir tai atsiskleidžia labai paprastai – viena kita detale parodant valstiečio ir arklio santykių susvetimėjimą, dar likusį atsitiktinį ryšį be vidinio turinio. Arklys neturi šeimnininko, neturi savo kiemo, savo tvarto, neatpažįsta to vienintelio keliuko, vedusio į namus, o kolūkietis neprisimena arklio vardo... Jaunas žmogus nieko šioje novelėje nesupras, nepagrįstas atrodo žmogaus nervingumas ir pyktis ant žmonos ir neaišku, kodėl jam toks svarbus arklio vardas.

Granausko žemaitiškumas – didžiulė ir sudėtinga problema, reikalaujanti atidaus įsisiūrijimo į kelių klodų teksto prasmų atodangą. Kad suvoktum šio rašytojo kūrinius, būtina žvelgti ne tik į esamąjį laiką, bet ir į istorinį, ir dar giliau į praeitį – į mitinį mūsų protėvių pasaulį. O ten jau galime užtikti ne tik žemaičiams, bet ir visiems baltams būdingų bruožų.